

КОНЦЕПЦІЯ «БАГАТОУКЛАДНОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ» В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ СУЧАСНОГО ЄС

Розглядаючи євроінтеграційний процес як невпинний рух до все більш тіснішого союзу європейських держав та народів, неможливо не відзначити, що його основоположною філософією виступає ідея федералізму. Зокрема, як свідчить більш ніж півстолітній інтеграційний досвід, федералістські концепції об'єднання Європи, знайшли свій вираз не лише у вигляді теоретичних здобутків різних наукових шкіл, проте не раз виступали і предметом особливої уваги представників європейських політичних кіл.

Загалом, інтелектуальний родовід європейського федералістського руху можна було б прослідкувати ще з античних часів, утім найбільшого поширення він набуває саме в минулому столітті, а особливо в його другій половині — в період стрімкого розгортання західноєвропейських інтеграційних процесів. У цьому контексті, починаючи з 1922 року, особливо визначальними для започаткування процесу європейського єднання можна назвати федералістську концепцію «Пан-Європи» австро-угорського аристократа, графа Ріхарда Куденхове-Калергі¹, а також реанімацію романтичної ідеї Віктора Гюго стосовно створення **Сполучених Штатів Європи**, палкими прихильниками якої в період 1946–1951 років виступали А. Оліветті, Е. Россі, П.-Г. Спаак, В. Хальштейн та інші суспільно-політичні діячі Європи². Неабиякий політико-практичний вплив та значення для інтеграційного процесу вже в рамках інтеграційного проекту ЄЕС, а пізніше — ЄС, мали також федералістські: **Доповідь Л. Тіндемманса** (грудень 1974 року), **проект Договору про Європейський Союз А. Спінеллі** (1984 рік), **ідея Конфедерації європейських держав Ф. Міттерана** (1989 рік), **Доповідь Ламерса, Шобла і Глоса** (1994 рік)³. У свою чергу, в останні роки питання щодо подальшого розвитку та майбутньої політичної моделі Євросоюзу усе ще визначається палкими дискусіями навколо альтернативних федералістських проектів, зокрема німецького, що пропонує заснування **Європейської Федерації** (проект Й. Фішера 2000 року) та французького — у вигляді **Федерації національних держав** (проект Ж. Ширака та Л. Жоспена 2001 року)⁴.

З іншого боку, зворотною стороною федералізму безпосередньо в контексті європейських інтеграційних процесів є те, що він як і раніше усе ще викликає далеко неоднозначну реакцію в суспільстві — від безумовного схвалення до самої різкої критики. В свою чергу, неспроможність практичної реалізації в рамках ЄС/ЄС низки федералістських ідей внаслідок спрямованості останніх на заснування політичних проектів із заздалегідь визначеними цілями зумовила необхідність низки видозмін концептуально-теоретичної основи федералізму в межах загальної теорії інтеграції. За таких умов характерною особливістю вже сучасного європейського федералізму як виключно науково-теоретичного напрямку політологічної думки, на відміну від інших теорій європейської інтеграції, є відсутність чітко сформованої академічної школи. В цьому розумінні особливо характерною, зокрема, є відсутність загально-визнаних наукових світил, як, скажімо, Д. Мітрані — у функціоналістській, Ернст Хаас — у неофункціоналістській або Карл Дойч — у комунікативній школах європейської інтеграції.

Відповідно, академічна школа **європейського федералізму** в цілому може бути окреслена широким колом науковців, які представляють принаймні декілька напрямів теоретичних досліджень у рамках єдиної федералістської теорії інтеграції. Серед них як основні напрями можна визначити: 1) **класичний федералізм** 50–60-х років, що відрізняється нормативістським, доктринальним характером, з притаманним суб'єктивним та дещо ідеалістичним уявленням про об'єднану Європу. Основними представниками цього напрямку є: М.Алле, Г. Бругманс⁵, К.Л. Кор⁶, Д. де Ружмон⁷, В. Хальштейн⁸, Г. Герад⁹; 2) **реформований федералізм**, прибічниками якого є: А.Спінееллі¹⁰, П.Тейлор¹¹, К.Фрідріх¹²; 3) так званий **інтегральний федералізм**, який передбачає перехід до федерації через залучення до інтеграційних процесів усього суспільства та формування системи «багаторівневого управління — Г.Марк, Л.Хугх, К.Бленк¹³, Г.Еро; 4) **галузевий** або так званий **неофедералізм**, що розглядає федералізм як гнучку модель, яка дозволяє використовувати форми та методи інших інтеграційних теорій — М. Бургесс¹⁴, Дж. Пайндер¹⁵, Д.Сіджанскі¹⁶. Останнім часом, в рамках міжнародної порівняльної політології особливої популярності також набуває співзвучна до галузевого федералізму Дж. Пайндера 5) концепція так званого **інституціонального федералізму** А. Сбраджії, яка намагається звільнити федералізм від його нормативної прив'язки, розглядає його як особливу філософію, наукову

орієнтацію, а сам євроінтеграційний проект інтерпретує як експеримент у галузі інституціональної творчості, кінцевий результат якої неможливо передбачити¹⁷.

У свою чергу, в рамках вітчизняної політології проблема федералізму в контексті європейських інтеграційних процесів залишається фактично недослідженою. Серед основних наукових надбань з цього приводу можна назвати наробки лише небагатьох українських дослідників, зокрема В. Коваля¹⁸, В. Копійки¹⁹, М. Пічугіної²⁰, В. Посельського²¹. Загалом, низький рівень наукової розробки цієї проблеми позначений браком висвітлення її сучасних як теоретичних, так і прикладних аспектів, що в умовах євроінтеграційного спрямування України є неприпустимим і, відповідно, потребує особливої уваги та розгляду.

Зрештою, з огляду на окреслений вище широкий діапазон федералістських підходів до проблеми інтеграції в Європі основна увага запропонованої статті буде зосереджена на проблемах, що є предметом дослідження саме напрямів **галузевого та інституціонального федералізму**. З цього приводу автор статті погоджується з думкою А. Сбраджіі щодо необхідності відмови від уявлення про закономірну еволюцію сучасного Євросоюзу в бік однієї з реально існуючих форм федеративного устрою, як, наприклад, в США або ФРН²². У той же час, основне твердження автора також зводиться і до необхідності вироблення та впровадження в рамках сучасного Євросоюзу якісно **нової політичної моделі** як найбільш адекватної в умовах постійного поглиблення та розширення інтеграційних процесів в Європі. Відповідно, на розгляд виносяться роздуми автора щодо можливого запровадження в рамках Євросоюзу унікальної **багатоукладної федеративної моделі**, або, іншими словами, моделі **поліморфного федералізму**²³, що за своєю сутністю може бути частково співзвучним з концепцією галузевого федералізму Дж. Пайндера. В цьому контексті для відтворення логіки концепції багатоукладного/поліморфного федералізму автор скеровуватиме свій аналіз у двох основних напрямках: теоретичному — концептуальний розгляд поняття «федералізм» та визначення його основних форм; прикладному — аналіз окремих форм федералізму як можливих складових нової моделі політичного устрою ЄС.

Так, звертаючись до розгляду поняття «федералізм», в першу чергу необхідно відзначити його багатозначний характер. Відповідно, в наукових колах розуміння та інтерпретація федералізму може бути окреслена принаймні трьома основними підходами.

Перший з них — максимально широкий, коли це поняття поширюється на весь спосіб життя. З цього приводу, наприклад, французький вчений М. Деруе пише, що у федералізмі не слід вбачати лише виключно фактори політичного або юридичного характеру, оскільки це — «принцип загальної організації, вираз певної культурної тенденції, стиль життя»²⁴. В свою чергу, британський дослідник Дж. Сміт зазначає, що «федералізм можна розглядати як ідеологію». «Федеральна ідея задумана як компроміс... між різноманітністю та єдністю, автономією та суверенітетом, національним та регіональним»²⁵.

Другий підхід — більш конкретний. Його прихильники — в основному політологи та юристи — вважають федералізм ідеологією або теорією, принципом для організації політичних відносин або, вужче, відносин влади, однак не лише в рамках держави, характеризують його як політичну систему (як, наприклад, нідерландський дослідник Ф. Делмартіно)²⁶.

Нарешті, представники третьої групи розглядають федералізм виключно в рамках держави і пов'язують його із здійсненням державної влади. Так, нідерландський дослідник Дж. Канн стверджує, що «... все федеративне повинно стосуватися відносин між різними органами влади»²⁷ (влади державної. — А.П.). За таких умов у рамках цього підходу поняття «федералізм» може бути максимально наближене до поняття «федерація». Втім, не зважаючи на певну спорідненість, обидва поняття все ж таки не є тотожними. З цього приводу той же Дж. Канн вказує на те, що федерація «передбачає тип конкретної в багатьох випадках політичної організації, що відповідає всім ознакам федералізму... Федерація по відношенні до федералізму є вихідним поняттям і перебуває з ним у тому ж співвідношенні, як окреме з цілим або теорія з практикою»²⁸. В цьому розумінні, зі свого боку, відомий американський дослідник федералізму Д. Елазар розуміє федералізм як широке родове поняття, що відображає такі його власні форми, як федерація, конфедерація, унія або асоціація. З аналогічним твердженням виступають і такі дослідники англо-саксонської школи федералізму, як Ф. Лістер та М. Форсіз. Зокрема, М. Форсіз звернув увагу на необхідність диференціювати поняття «федералізм» в широкому та вузькому сенсі з метою уникнення подвійного розуміння²⁹. В свою чергу, Ф. К. Лістер дає більш чітке трактування федералізму в широкому та вузькому значеннях. На його думку, у широкому розумінні федералізм є «парасольковим поняттям», що охоплює будь-які

ситуації, за яких повноваження уряду щодо остаточного прийняття рішень розподіляються між двома або більше рівнями. По суті, це може передбачати «асоціацію», «консоціацію», «взаємність» та «спільність». Натомість, у вузькому розумінні слово «федералізм» використовується як безпосередньо «федерація»³⁰.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, можемо вдатися до наступних тверджень. По-перше, до твердження про універсальний характер федералізму, можливість застосування його загальної філософії та конкретних принципів як в широкому контексті міжнародних відносин, так і у вузькому контексті євроінтеграційних процесів — формування моделі політичного устрою сучасного Євросоюзу. По-друге, до твердження, що безпосередньо в рамках Євросоюзу федералізм може бути представлений не лише у жорстко фіксованій формі федерації (Європейській федерації), але також і у інших формах, зокрема, конфедерації, консоціації або навіть унії (об'єднання). В цьому сенсі особливу увагу привертає власне останнє твердження, яке, з огляду на формування **концепції багатуокладного федералізму (БФ)**, може виступати як ключове.

Так, звертаючись до проблеми формування багатуокладної моделі європейського федералізму, слід зазначити, що її основна логіка повинна базуватися та виходити з логіки самої архітектури ЄС, яку в загальному вигляді, аналогічним чином, ми можемо позначити як багатуокладну інтеграційну систему. В рамках останньої, під багатуокладністю ми можемо розуміти, з одного боку, всеохоплюючий характер інтеграційної системи ЄС, що знаходить свій вираз в сукупності різноманітних інтеграційних площин (соціально-економічної, військово-політичної, безпекової, правової і навіть частково культурної), а, з іншого, — різноманітність окремих інтеграційних площин відповідно до різних інтеграційних механізмів (наддержавних або міждержавних), що покладені в їхню основу. В будь-якому випадку наявність обох характеристик, що загалом відображають процеси розширення і поглиблення інтеграції, в останні десятиліття зумовлює та дедалі підсилює паралельний процес конституціоналізації ЄС, процес поступового формування так званої «конституційної системи без конституції». В цьому контексті, як підкреслює представник Єврокомісії Сандро Гоці, унікальність ЄС полягає у невизначеності його юридичної та політичної системи, що змушує, за аналогією до НЛО, визначити його як НПО («неідентифікований політичний об'єкт»)³¹.

Виходячи власне з такого розуміння багатуокладності інтеграційної системи ЄС, розгляд моделі БФ і, відповідно, основних аргументів на користь її впровадження, може бути здійсненим саме з огляду на різні виміри устрою зазначеної системи: вертикального, горизонтального, загального тощо. Актуальність такого підходу зумовлюється саме розглядом відповідних вимірів як площин з проблемними інтеграційними вузлами, що, зрештою, зводяться до традиційної дилеми застосування наддержавних або міждержавних інтеграційних механізмів і розв'язання яких якраз і повинно стати ключовим завданням нової моделі БФ в межах Євросоюзу.

Отже, ведучи мову про ті чи інші виміри, в першу чергу звернімося до так званого **загального виміру**, що відображатиме загальні риси та характеристики устрою сучасного ЄС. З цього погляду сучасна інтеграційна система ЄС може бути охарактеризована як унікальне утворення **sui generis**, в основі якого поєднується два різні, і, водночас, взаємодоповнюючі, типи міжнародного співробітництва — наддержавної організації та міждержавного об'єднання з цілим комплексом цілей, завдань та надзвичайно складним масивом компетенцій і функціональних повноважень. Відповідно, здійснюючи спробу в загальному вигляді визначити форму устрою сучасного Євросоюзу, одні вчені вбачають в ньому риси федерації, інші — конфедерації.

З цього приводу, з одного боку, як зазначає німецька дослідниця федералізму з Хейдельберзького університету Таня А. Борзель, сучасному Євросоюзу фактично притаманні більшість ознак, що є характерними та визначають федеративні системи як такі. Серед них, зокрема, можна назвати наступні: 1) Система управління ЄС як така є поєднанням принаймні двох управлінських складових; 2) Європейські договори поширюють власну юрисдикцію на обидві управлінські складові; 3) Наявність положень про спільне управління в галузях, де юрисдикція ЄС та його держав-членів переплітаються; 4) Загальноєвропейському праву ЄС притаманне верховенство над законодавством національним; 5) Загальноєвропейське законодавство імплементується на основі акомодатії національних рішень, зобов'язуючи при цьому окремі держави-члени визнати результати таких рішень навіть за умов власної незгоди; 6) Структура та функціонування інститутів ЄС засновані не лише на основі мажоритарного представництва, але й розраховані на врахування позицій так званої «меншості», тобто малих держав в Парламенті та Раді міністрів; 7) Суд ЄС виступає арбітром

в конфліктних ситуаціях між євроінститутами та державами-членами ЄС, а також між громадянами та національними урядами держав-членів; 8) З 1979 року в межах ЄЕС/ЄС шляхом прямих виборів обирається Європарламент, роль якого весь час постійно зростає³².

З іншого боку, такі теоретики, як Ф. Лістер та М. Форсіз, а останнім часом Д. Голов, аналізуючи структуру ЄС, навпаки, підкреслюють її конфедеративні риси³³. Зокрема, Ф. Лістер та М. Форсіз розглядають інституційну систему ЄС як систему конфедеративного правління. В їхньому розумінні конфедеративна природа ЄС в першу чергу відображається в його міждержавній договірній основі. Так, Римські договори 1957 року поклали початок ЄЕС як своєрідного міждержавного економічного об'єднання саме конфедеративного типу. В подальшому і фактично до сьогодні основні зміни та доповнення до установчих договорів ЄЕС/ЄС і далі виробляються та впроваджуються у форматі міждержавних переговорів та домовленостей.

У свою чергу, друга конфедеративна риса ЄС знаходить свій вираз в територіально-національному характері основних складових елементів інтеграційної системи, де зазначені елементи представлені главами національних держав, главами урядів держав або міністрами, які виступають від імені європейських націй та репрезентують їхні інтереси в рамках ЄС.

Нарешті, третій прояв конфедеративності ЄС зумовлений, з одного боку, самою структурою і характером функціонування окремих його міждержавних органів, насамперед, — Євроради та Ради міністрів, а з іншого — міждержавним характером окремих інтеграційних сфер, зокрема, — «другої опори» ЄС, де роль відповідних міждержавних органів та механізмів інтеграції усе ще залишається визначальною.

Зі свого боку, враховуючи два протилежні погляди стосовно сучасної форми устрою ЄС, його загальної політико-правової системи, можемо натомість погодитись з альтернативною думкою провідного канадського дослідника федералізму та федеративних систем Рональда Л. Уоттса, який визначає таку систему як «гібридну форму федералізму», що поєднує в собі одночасно елементи федерації та конфедерації³⁴. З цього приводу, основною умовою запровадження якісно нової моделі БФ, на думку автора, є необхідність виходу за рамки традиційної спрямованості розгляду майбутнього Євросоюзу як виключно федерації чи конфедерації.

Особливу увагу привертає також і **горизонтальний вимір** інтеграційної системи ЄС. В цьому контексті однією з вузлових проблем впровадження федеративної конструкції ЄС є проблема гетерогенності її горизонтальної організації. Сутність останньої полягає в наявності в рамках ЄС різних інтеграційних площин з, відповідно, різними інтеграційними інструментами та механізмами — наддержавними або міждержавними. В цьому плані можна виокремити принаймні дві основні інтеграційні площини: 1) економічну площину, що становлять «першу опору» ЄС або проект «Спільного ринку» і на сьогодні за характером взаємовідносин основних суб'єктів інтеграції фактично вже є федеративною та 2) політичну площину — «друга опора» ЄС у вигляді спільних зовнішньої, безпекової та оборонної політик, що базується на конфедеративних принципах взаємодії держав та органів ЄС. Відповідно, сучасний Євросоюз, з одного боку, можна вважати економічною федерацією, з іншого, — політичною конфедерацією європейських держав.

Так, економічний федералізм ЄС знаходить свій прояв у двох вимірах: 1) у процесі загальної економічної федералізації ЄЕС, в ході якого центр здійснення економічної політики поступово зміщувався від європейських держав до Європейської Спільноти; 2) внаслідок становлення економічного і валютного союзу (ЕВС) ЄС, в рамках якого на основі принципу субсидіарності були чітко розділені компетенції центральних банків держав-членів та Європейського центрального банку³⁵, а сам ЕВС, як і передбачалося раніше, став не просто механізмом взаємодії різних владних центрів (держави та Спільноти) або різних інтеграційних складових (різних держав), а справжнім їхнім злиттям, що за своїм змістом є набагато більшим, ніж звичайне об'єднання таких центрів або складових³⁶.

Натомість, щодо сфери політичної інтеграції держав-членів ЄС, то вона, на думку багатьох експертів, є більш складним процесом, порівняно з інтеграцією економічною, і відповідно, має конфедеративний характер. Традиційним прикладом у цьому контексті, зокрема, і далі залишається так звана «друга опора» (питання зовнішньої політики, безпеки та оборони) ЄС, в межах якої ступінь взаємодії основних суб'єктів інтеграції можна визначити як **поглиблене** міждержавне співробітництво.

З цього приводу сьогодні можна відзначити широке коло різноманітних інтерпретацій конфедеративного виміру політичної інтеграції в рамках ЄС. Зокрема, починаючи ще з 60-х років минулого

століття, відомий американський дослідник міжнародних відносин Стенлі Хоффман в контексті міждержавної інтеграції пропонував розрізняти її дві площини: **соціально-економічну**, де процес обмеження суверенітету національних держав на користь наддержавних установ є можливим та передбачуваним, та **політичну**, де подібне обмеження, навпаки, є вкрай проблематичним та несприйнятним для учасників інтеграції³⁷. В подальшому, британський дослідник — П. Рейнольдс, торкаючись питання обмеження державного суверенітету в контексті політичної інтеграції, зі свого боку, вбачає проблему в наявності так званих **«великих»** та **«малих» держав**, де перші не готові до підтримки міжнародних установ, що обмежують їхні суверенні права, а другі, навпаки, вбачають в таких установах надійні механізми посилення власних зовнішньополітичних позицій на міжнародній арені³⁸. В свою чергу, ще один сучасний американський дослідник — Г. Воскопулос, торкаючись політичного виміру європейської інтеграції, зазначає, що, зокрема, для запровадження наднаціонального управління в межах так званої «другої опори», ЄС та його держави-члени змушені будуть долати ряд перешкод багатовимірного характеру: ідеологічні, ідіосинкразійні³⁹, інституціональні та функціональні⁴⁰.

Зі свого боку, погоджуючись з вищенаведеними висновками про спрямованість держав-членів у контексті політичної інтеграції в бік конфедеративної взаємодії, останню, на думку автора, можна інтерпретувати не стільки як негативне, скільки, навпаки, закономірне явище. Більше того, сама конфедеративна форма, що в цьому випадку виступає базовою, як не дивно, несе в собі більший інтегруючий потенціал, порівняно з федеративною. З цього приводу як найбільш позитивні характеристики конфедеративного устрою «другої опори» ЄС можна назвати принаймні дві: 1) конфедеративна форма є **компромісна модель розвитку**, що в умовах значно розширеного ЄС з 15 до 27 держав-членів відчутно зменшує (порівняно з федерацією) в його межах рівень потенційної напруженості та конфлікт інтересів між різними учасниками інтеграції; 2) конфедеративна форма є **моделлю поступального розвитку** політичної інтеграції держав-членів в межах якої поступово формуються необхідні спільна політична культура та ідентичність і, відповідно, виникають передумови для переходу до нової більш поглибленої форми інтеграції.

Саме такі підходи можуть бути покладені в основу не лише політичного виміру інтеграції ЄС, зокрема його «другої опори», проте

виступати як основоположні загальної моделі БФ ЄС. У цьому розумінні поступальний та компромісний характер моделі БФ у вигляді одночасного поєднання або навіть синтезу в собі різних інтеграційних інструментів та механізмів (наддержавних та міждержавних) може бути особливо корисним в умовах нових викликів європейській інтеграції.

Не менш проблематичною виглядає модель федеративного устрою ЄС і з погляду **вертикальної організації** його основних складових. У цьому контексті, стрижневою проблемою інтеграційної структури сучасного ЄС може бути проблема різних форм державного устрою його безпосередніх держав-членів. Зокрема, ми можемо розглядати сучасний Євросоюз як унікальне об'єднання унітарних та федеративних держав, що за умови його формування на федеративних принципах, з одного боку, створює проблему додаткового представництва федеративних держав поряд з державами унітарними. З іншого боку, паралельною, проте не менш вагомою в ЄС залишається проблема багатонаціональних спільнот (зокрема, в Бельгії, Великобританії, Іспанії, частково у Франції), що актуалізується у вигляді відвертих проявів сепаратизму за етно-національними ознаками, відповідного посилення внутрішніх процесів федералізації унітарних та децентралізованих держав-членів, а також негативного резонансу на регіональному рівні загалом. Саме за таких умов проблема конструювання федеративної Європи полягає насамперед в складності вироблення самої багаторівневої федеративної конструкції ЄС, де належним чином забезпечувалося б збалансування інтересів суб'єктів різних інтеграційних рівнів: наднаціонального (комунітарні інститути ЄС), національного (держави-члени ЄС) та якісно нового субнаціонального (субдержавні суб'єкти федеративних та децентралізованих держав-членів). Отже, не дивно, що розв'язання зазначеної проблеми, вже сьогодні вимагає від ЄС одночасного маневру як в системі координат етнофедералізму, так і адміністративного федералізму.

У цьому зв'язку основну увагу насамперед привертає субнаціональний рівень ЄС, якість представництва якого в рамках ЄС поки що залишається досить відносною та суперечливою. Зокрема, можемо відзначити, що основною вадою Євросоюзу як потенційного федеративного об'єднання є брак належного механізму розподілу законодавчих та адміністративних повноважень, що зумовлює відсутність в ньому, на противагу національним федеративним моделям, міжрівневої вертикалі законодавчої та виконавчої влад.

Зазначена проблема частково розкриває зміст більш загальної проблеми «дефіциту демократії», відповідно до якої в межах Європейського Союзу спостерігається певний брак плюралізму інтересів. З цього приводу, зокрема, німецький професор політичних наук Петер Граф Кільманзег, аналізуючи сучасні демократичні федерації, відзначає якраз невідповідність Євросоюзу формі федерації, оскільки в останньому не передбачається належного представництва всіх його складових груп⁴¹. Зі свого боку, відомий британський науковець і політик — Уільям Валас підкреслює, що «демократія залишиться недосяжною для об'єднаної Європи, поки її форма правління міститиме правила й узаконюватиме практику дій за зразком міжнародних спільнот»⁴².

Зазначена проблема доповнюється також і паралельними суперечностями, що випливають з полінаціональної та мультикультурної природи ЄС і, як і в попередньому випадку, відображає відповідні поля напруженості між всіма трьома (субнаціональним, національним та наднаціональним) рівнями інтеграційної системи. З цього приводу дослідник Берлінського університету імені Гумбольдта — Пітер А. Крауз, зазначає, що наявна сьогодні в межах ЄС етнонаціональна та культурна гетерогенність є однією з найсуттєвіших перешкод в контексті формування його політичної системи⁴³.

Отже, багаторівнева структура сучасного Євросоюзу, а також його полінаціональна та мультикультурна природа вказують на необхідність звернення нашої уваги до більш гнучких форм устрою, аніж звичайних федерації чи конфедерації. В цьому зв'язку особливо доречною, зокрема, може виступати **теорія консоціоналізму** Аренда Ліпхарта⁴⁴, що акцентує увагу саме на проблемах устрою багатоскладних спільнот. Відповідно до теорії консоціоналізму багатоскладні спільноти можуть бути інтегровані в рамках консоціацій. У свою чергу, останні виступають так званими **консоціональними демократіями**, що визнають легітимність культурного або етнічного плюралізму в межах складних політичних систем. З цього приводу необхідно відзначити, що апеляція саме до консоціональної демократії розглядається не як унікальний феномен, що притаманний тим або іншим конкретним країнам, а як феномен більш загального порядку — універсальна стратегія врегулювання конфліктів у спільнотах, всередині яких існує розмежування на основі мультикультуралізму⁴⁵. Іншими словами, консоціоналізм необхідно розуміти як особливий комплекс методів та інструментів

прийняття рішень, що спрямовані на уникнення або подолання конфліктних ситуацій у межах багатоскладних полінаціональних спільнот, до яких, зокрема, можна віднести і сучасний Євросоюз.

Зокрема, певну відповідність сучасного устрою ЄС моделі консоціальної демократії можна відобразити через наступні характерні особливості останньої: 1) консоціальна демократія є елітарною системою. Її необхідно розглядати як систему верхівкової дипломатії еліт, що значною мірою нагадує або відтворює модель міжнародної політики; 2) В системі консоціації та чи інша еліта може «прийти до згоди про власну незгоду», проте повинно бути досягнуте таке рішення, яке враховувало б інтереси кожної з суспільних груп консоціації; 3) У владному органі консоціації, що приймає рішення, на пропорційній основі мають бути представлені всі суспільні групи з метою захисту інтересів кожної з них; 4) Лідери різноманітних груп у межах консоціації повинні демонструвати щирі прагнення до акомодатії⁴⁶, оскільки спільним для всіх фундаментальним завданням є спасіння існуючої системи; 5) Характерною рисою консоціалізму є приналежність одного і того ж індивіда до двох або більше суспільних груп, між якими існують відмінності.

У той же час, ведучи мову про відповідність сучасного устрою ЄС консоціальної моделі, необхідно говорити лише про її частковий вираз або про так звану «відповідність у загальному вигляді». Більше того, виходячи з вищенаведених проблем вертикальної організації ЄС, поки що важко говорити про відповідність ЄС саме демократичним принципам консоціації. З цього приводу необхідно зауважити, що якраз основним виразом моделі БФ ЄС має бути запровадження справжньої багаторівневої конструкції управління, яка б базувалася на реальних, а не уявних демократичних принципах і дійсно відповідала б популярній сьогодні серед європейської еліти концепції єдиної європейської ідентичності, заснованої на різноманітності культур. З цією метою, подібно до консоціальної демократії, модель багатокладної демократичної системи управління ЄС повинна відповідати наступним демократичним параметрам: 1) широкому представництву в управлінні всіх складових рівнів або груп Європейської спільноти; 2) автономності складових рівнів/груп Спільноти; 3) пропорційності представництва відповідних рівнів/груп; 4) наявності у групі того чи іншого управлінського рівня права вето в контексті прийняття рішень. Розбудова інтеграційної системи ЄС саме на таких принципах, навіть за умов

передбачання, в окремих випадках, значної автономності її складових елементів, в цілому сприятиме більшій згуртованості як відповідних елементів на різних рівнях системи, так і самих інтеграційних рівнів системи загалом.

Отже, як підсумок можемо визначити принаймні чотири основні характеристики, що, на наш погляд, є базовими в рамках концепції багатоукладного федералізму:

1. Концепція багатоукладного федералізму є виразом загальної філософії федералізму, що ґрунтується на засадах **універсалізму** та **поліморфності**. В цьому зв'язку універсальний характер федералізму полягає в тому, що останній може бути виразом не лише особливого принципу організації політичних відносин виключно в рамках держави, проте бути особливою ідеологією, певним стилем або образом життя, нарешті, принципом загальної організації будь-якої системи (в тому числі і міждержавної), в основі якої як визначальне лежить діалектичний зв'язок між різноманітністю та єдністю її складових елементів. Водночас, поліморфний характер федералізму, не порушуючи діалектичного зв'язку між різноманітністю та єдністю, відображає здатність федералізму набувати різних власних форм та проявів. Відповідно, в такому розумінні, концепція багатоукладного федералізму, що виступає в системі координат саме міжнародних відносин, може бути певним алгоритмом взаємодії різних акторів як у вузькому контексті безпосередньо євроінтеграційних процесів (формуванні моделі політичного устрою сучасного Євросоюзу), так і в широкому контексті — загальної взаємодії та співробітництва акторів на міжнародній арені. Зі свого боку, поліморфність багатоукладного федералізму характеризує останній як «парасолькове поняття», відтворює його здатність до поєднання в собі одночасно різних федеративних форм: федерації, конфедерації або навіть консолідації.

2. У контексті безпосередньо європейської інтеграції модель багатоукладного федералізму є зворотнопропорційним відображенням складної інтеграційної архітектури ЄС, яку в загальному вигляді ми можемо визначити як **конструкцію sui generis**. Відповідно до останньої сучасний ЄС є ані федерацією, ані конфедерацією, ані звичайною міжнародною організацією, проте поєднує в собі одночасно риси всіх трьох форм зазначених об'єднань. У цьому сенсі актуальність моделі багатоукладного федералізму аналогічним чином полягає в пропозиції здійснити відхід від класичних уявлень про ЄС як про виключно федеративне або конфедеративне

об'єднання і, відповідно, створює можливості для уникнення практичної спрямованості на заснування політичного проекту із задалегідь визначеними цілями.

3. Концепція багатокладного федералізму є адаптованою моделлю європейського федералізму, що в умовах процесів невпинного поглиблення інтеграції в рамках Євросоюзу, а також процесу його загальної конституціоналізації, передбачає поєднання в собі та одночасне застосування як міжурядових, так і наднаціональних механізмів інтеграції. Відповідне комбінування різних інтеграційних механізмів у межах зазначеної моделі скеровується на нейтралізацію в сучасних умовах негативних наслідків принаймні трьох вузлових інтеграційних проблем — проблеми різношвидкісної інтеграції, проблеми «дефіциту демократії» та етнонаціональної проблеми, в контексті розгортання яких приференції на користь застосування виключно одних механізмів поряд з іншими можуть виявитися вкрай контрпродуктивними.

4. Концепція багатокладного федералізму є моделлю **компромісного та поступального розвитку ЄС**, що, з одного боку, може бути спрямована на зменшення рівня будь-якої потенційної напруженості або конфлікту інтересів між різними учасниками інтеграції, а з іншого — визначати особливий формат інтеграційної взаємодії таких учасників, відповідно до якого поступово могли б бути сформовані необхідні сьогодні спільна європейська політична культура та ідентичність і, відповідно, утворені реальні передумови для переходу до більш поглибленої форми інтеграції.

¹ Докладніше див.: Coudenhove-Kalergi R.N. Paneurope. — Paris — Viene, 1927.

² Докладніше див.: Gouzy J.-P. The Saga of the European Federalists During and After the Second World War. The Federalist. A Political Review. 2004. Vol. XLVI. — № 1 // URL: http://www.euraction.org/revfiles/1_04.pdf.

³ European Commission, «Report on European Union», in Bulletin of the European Communities, Supplement 1, 1976; «Draft Treaty Establishing the European Union», Bulletin of the European Communities 1984/2, point 1.1.2; Laursen F. and Vanhoonacker S. The Intergovernmental Conference on Political Union: institutional reforms, new policies and international identity of the European Community: Seminar. Papers. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, 1992. — P. 115; New York Times, September 4, 1994, p. A4; Economist, September 10, 1994, pp.14, 21 — 23; The Week in Germany, September 9, 1994, pp. 1–2.

⁴ Осадчая Ж. Лобанов К. Эволюция Евросоюза (в спорах рождается истина) // Современная Европа. Вып.1. — 2005. — Январь — Март. — С. 27–43.

⁵ Brugmans H. Fundamentals of European Federation, 27 August 1947, in: Lippens W. and Loth W. Documents on the History of European Integration. — Berlin: Walter de Gruyter, 1988.

⁶ Kohr L. The Breakdown of Nations. — London: Routledge and Kegan, 1957.

⁷ D. de Rougement, The Idea of Europe. — New York: Macmillan, 1966.

⁸ Hallstein W. The Uniting of Europe: Challenge and Opportunity. — Harvard University Press, 1962.

⁹ Heraud G. L'Europe des Ethnies. — Paris/Nice: Presses d'Europe, 1974.

¹⁰ Altiero Spinelli and Federalism in Europe and in the World. — Milan: FrancoAngeli, 1990.

¹¹ Taylor P. Consecutionalism and Federalism as Approaches to International Integration, in A.J.R. Groom and P. Taylor (eds), Frameworks for International Co-operation. — London: Pinter, 1994.

¹² Friedrich C.J. Trends of Federalism in Theory and Practice. — New York: Praeger, 1968.

¹³ Marks G., Hooghe L. and Blank K. European Integration from the 1980s: State-Centric v. Multi-Level Governance // JCMS. — 1996. — Vol. 34. — № 3. — P. 341–378.

¹⁴ Burgess M. Federalism and European Union: The Building of Europe, 1980–2000. — London: Routledge, 2000.

¹⁵ Pinder J. European Communities: The Building of a Union. — Oxford, 1991.

¹⁶ Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: От Европейского сообщества до Европейского союза. М.: Рос. гос. гуманит. ун-т., 1998.

¹⁷ Sbragia A. Euro-Politics: Politics and Policymaking in the «New European Community». Edited book, Wash., D.C.: The Brookings Institution, 1992; Sbragia A. Thinking about the European Future: the Uses of Comparison in Europolitics. — Wash., D.C., 1992.

¹⁸ Коваль В. Федералістська концепція європейської єдності як методологічна основа дослідження конституційного устрою Європейського Союзу // Вісн. Хмельницького ін-ту регіонального управління та права. — 2003. — № 1 (5). — С. 190–192.

¹⁹ Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна. — К.: Юридична думка, 2005. — 448 с.

²⁰ Пічугіна М. Федералізм і Європейський Союз (Британська історіографія) // Вісник КНУ. Історія. — 2000. — Вип. 57. — С. 73–78.

²¹ Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу: Навч. посібник. — К., Таксон, 2005. — 280 с.

²² Sbragia A. «From Nation-State to Member-State: The Evolution of the European Community», in P. M. Luetzeler (ed.) Europe After Maastricht: American and European Perspectives. Providence. — Berhahn Books, 1994.

²³ У цьому разі поняття **поліморфний** виступає похідним від поняття **поліморфізм** (грец.) — багатоформність. Відповідно, під поліморфним федералізмом ми розуміємо федералізм, що здатний до різного роду власних модифікацій та видозмін.

²⁴ Derouet M. Le fédéralisme dans son context // Europe en formation. — 1997. — № 306–307. — P. 7.

²⁵ Smith G. (ed.) Federalism: the Multiethnic Challenge. — L., 1995. — P. 4–5, 7.

²⁶ Основы теории и практики федерализма. Институт европейской политики Католического университета г. Лейвена. 1999. — С. 10–12, 22–25.

²⁷ Там само. — С. 12.

²⁸ Там само.

²⁹ Murray Forsyth. 1981. Unions of States: the Theory and Practice of Confederation. — New York: Leicester University Press. — P. 2–10.

³⁰ Frederick K. Lister. 1996. The European Union, the United Nations, and the revival of Confederal Governance. Westport: Greenwood Press. — P. 18.

³¹ Гоці С. Урядування в об'єднаній Європі / Пер. з італійської. — К.: К.І.С., 2003. — С. 15.

³² Tanja A. Börzel, What Can Federalism Teach Us About the European Union? The German Experience // Paper prepared for the Conference «Governing Together in the New Europe», 12–13 April 2003. — P. 3.

³³ Murray Forsyth. 1981. Unions of States.; David M. Golove: The New Confederation: Treaty Delegations of Legislative, Executive and Judicial Authority, 55 Stan. L. Rev. 1697, 2003; Frederick K. Lister. 1996. The European Union, the United Nations.

³⁴ Рональд Л. Уоттс, Федеративні системи. — Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. — С. 30.

³⁵ Докладніше про федеративну природу ЕВС див.: Давлетшина Д.К. Політика ФРГ в Європейському Союзі: учебное пособие / Д.К. Давлетшина. Моск. гос. ин-т межд. отношений (ун-т) МИД России. — М.: МГИМО-Университет, 2006. — С. 16.

³⁶ Newcombe H. «Federalist Theory and World Peace» in Boogman J.C. and van der Plaats (eds.). Federalism: History and Current Significance of a Form of Government. The Hague: Martinus Nijhoff, 1980. — P. 21.

³⁷ Докладніше див.: Hoffmann S. Discord in Community: The North Atlantic Area as a Partial International System // International Organization. — 1963. — Vol. 17. — № 2; Hoffmann S. The European Process at Atlantic Cross-purposes // Journal of Common Market Studies. — 1964. — Vol. 3; Hoffmann S. Reflection on the Nation State in Western Europe Today // Journal of Common Market Studies. — 1982. — Vol. 21.

³⁸ Докладніше див.: P.A. Reynolds, An Introduction to International Relations. London: Longman, 1980. — P. 5.

³⁹ Маються на увазі проблеми, що пов'язані з культурними параметрами, сприйняттям загрози, геополітичними змінними та історичним досвідом європейських держав.

⁴⁰ Докладніше див.: Воскопулос Г. Общая внешняя политика и политика безопасности Европейского Союза после окончания холодной войны // Европа. Журнал польского института международных дел. — Том 4. — № 2 (11). — 2004. — С. 63–90.

⁴¹ Граф Кільманзег П. Інтеграція та демократія / Європейська інтеграція / Уклад.: М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. Пер. з нім. М. Яковлева. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — С. 33–50.

⁴² Гоці С. Вказ. праця. — С. 22.

⁴³ Докладніше див.: Kraus Peter A. Cultural Pluralism and European Polity-Building: Neither Westphalia nor Cosmopolis // JCMS. 2003. — Vol. 41. — № 4. — P. 665–686.

⁴⁴ Аренд Лейпхарт — провідний голландський політолог і теоретик з питань консоціалізму, який, характеризує консоціалістичну демократію як **управління на дольовій основі** (power-sharing). — Про це докладніше див. Lijphart A. Democracy in Plural Societies. A Comparative Explorations. New Haven: Yale University Press, 1977.

⁴⁵ Van Schendelen M.P.C.M. The Views of Arend Lijphart and Collected Criticism // Acta Politica. Vol. 1. — 1984. — P. 26.

⁴⁶ Термін «акомодація» означає врегулювання проблем, що викликають розмежування та конфлікти шляхом досягнення найменшого консенсуса. Див. Lijphart A. Consociational Democracy // World Politics. — Vol. 2. — №. 1. — 1969. — P. 207–225.